

Friesland

Fryslân

Bartho Hendriksen

Colofon

©2022 Odyssee Reisgidsen vof | www.odyssee-reisgidsen.nl

©2022 Bartho Hendriksen

Alle rechten voorbehouden

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Eerste druk 2022

ISBN 9789461231369

NUR 511

Tekst: Bartho Hendriksen

Serieredactie: Bartho Hendriksen en Leo Platvoet

Foto's: Wim ten Brinke tenzij anders vermeld

Kaart: UvA Kaartenmakers, Castricum | www.uva-kaartenmakers.nl

Odyssee Reisgidsen

Odyssee Reisgidsen levert zijn titels als paperback of als e-book. Paperbacks zijn verkrijgbaar bij de (reis)boekhandel in Nederland en Vlaanderen, via Bol.com of de Odyssee-website. De e-books zijn verkrijgbaar via de Odyssee-website en een groot aantal internetplatforms.

Met dank aan: Mary Kuiper en Visit Friesland

Foto omslag paperback: Waterpoort, Sneek. Foto Romke Visser

Foto titelpagina: Het Lage Noorden, bij Marrum. Foto Wim ten Brinke

Foto pagina 5: Dokkumer Nieuwe Zijlen. Foto Wim ten Brinke

Odyssee Reisgidsen

Volg Odyssee Reisgidsen op Facebook en twitter

www.odyssee-reisgidsen.nl, info@odyssee-reisgidsen.nl

Voorwoord

Deze Odyssee Reisgids neemt je mee naar Friesland, de eigenzinnigste provincie van Nederland. Friesland, of Fryslân zoals de officiële naam van de provincie luidt, heeft een eigen taal, cultuur, vlag en volkslied. Ook het landschap met zijn groene weiden, terpen, meren en veengebieden waarboven indrukwekkende wolkenluchten hangen, is typisch Fries.

Friesland kent vele gezichten: van het vlakke terpenland in het noorden tot de woeste zandgronden in het zuidoosten en van de Waddeneilanden tot de uitgestrekte meren in het Lage Midden. De hoofdstad, de eerste onder de elf steden, Leeuwarden is een culturele hotspot met het Fries Museum, het Keramiekmuseum Prinsessehof en de Blokhuispoort als trekkers. Maar ook in de andere steden en de vele dorpen vind je onverwachte plekken: stinsen, boerderijen, natuurgebieden, gemalen, zijlen en dijken.

De provincie telt vier nationale parken – de Alde Feanen, Schiermonnikoog, het Drents-Friese Wold en het Lauwersmeer. En dan is er nog het Werelderfgoed Waddenzee, het grootste getijdengebied ter wereld.

Deze reisgids beschrijft de stad Leeuwarden en de vier regio's: Noordoost-Friesland, Friese kust, het Merengebied en Zuidoost-Friesland. De vier Waddeneilanden – Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog – worden als dagtrips beschreven. Onderweg is er veel aandacht voor landschap, monumenten, hedendaagse architectuur, geschiedenis.

Veel reisplezier in Friesland,
Bartho Hendriksen

Tips

Uiteraard hebben we geprobeerd de geboden informatie zo actueel en accuraat mogelijk weer te geven. Toch kunnen er onvolkomenheden en fouten in de tekst voorkomen. Odyssee aanvaardt daarvoor geen verantwoordelijkheid. Voor reacties, aanvullingen en suggesties: info@odyssee-reisgidsen.nl.

Actuele informatie

Updates van de gids Friesland kun je vinden op de Odyssee-website: www.odyssee-reisgidsen.nl/item/friesland-updates.

Inhoudsopgave

Friesland verkennen

- Ontdek Fryslân 7
- Odyssee's aanraders 14
- Geschiedenis in het kort 15

Leeuwarden

- Ontdek de hoofdstad van Friesland 17
- Rond de Oldehove 19
- Rond het Jacobijnerkerkhof 21
- Nieuwestad en Zaailand 25
- Stationswijk en verder 27
- Omgeving Leeuwarden 29
- Praktische informatie Leeuwarden 32

Noord-Friesland

- Land van terpen en weidse verten 35

Merengebied

- Water, weilanden en leegte 49

IJsselmeerkust

- Langs de vroegere Zuiderzee 65

Friese Wouden

- Het andere Friesland 86

Waddeneilanden

- Vlieland, Terschelling, Ameland of Schiermonnikoog 99

Praktische informatie

- Friesland van A tot Z 107

Register 109

Kaders

- Frysk 10
- Fryslân in een notendop 10
- Friese Vlag 12
- Friese specialiteiten 13
- Historisch overzicht 16
- Van stins tot state 30
- Noard-Fryslân Bûtendyks 36
- Zadeldaktorens 38
- Bonifatius 43
- Kunst langs de Waddenkust 44
- Nationaal Park Lauwersmeer 46
- Slachtedyk 56
- Boerderijen: kop-hals-romp en stelp 57
- Titus Brandsma 62

Klokkenstoelen **64**
Kaatsen **71**
Greate Pier, de schrik der Zuiderzee **73**
In het spoor van Menno Simons **73**
Elfstedentocht **79**
Het vrouwtje van Stavoren **80**
Nationaal Landschap Zuidwest Fryslân **82**
Stellingwerven **90**
Nationaal Park Drents-Friese Wold **92**
Nationaal Park De Alde Feanen **95**
Werelderfgoed Waddenzee **100**
De Boschplaat **103**

Friesland

Ontdek Fryslân

Fochteloërveen, een van de laatste hoogveengebieden in West-Europa

De provincie Fryslân heeft meer te bieden dan de bekende trekkers als de Elfstedentocht, de Sneekweek, het *fierljeppen*, het ondoordringelijke kaatsen, het ringrijden in sjezen en het *skûtsjesilen*. Friesland kent een bewegende geschiedenis waarvan de sporen nog in het landschap terug te vinden zijn in de vorm van dijken, kloosters, kerken, stinsen, trekvaarten en verdedigingswerken. En bovenal is het Friese landschap zelf met zijn uitgestrekte meren, weiden, bossen en veengebieden een belangrijke reden voor een bezoek.

De vele meren en kanalen, het IJsselmeer en de Waddenzee bieden volop mogelijkheden voor zeilers, kanoërs, surfers, zwemmers en sportvissers. De bochtige binnendijken, smalle wegen en paden langs de meren vormen een ideaal gebied voor fietsers en wandelaars. Bovendien onderhouden kleine pontjes in de zomermaanden de verbindingen over de vaarten en meren waardoor er tal van 'pontjesroutes' mogelijk zijn. Musea, oudheidkamers, staten, stinsen, bezoekerscentra en monumenten geven een boeiend beeld van de geschiedenis, cultuur, natuur en architectuur in Friesland.

Friezen

In het jaar 12 v. Chr. maakte de Romeinse veldheer Drusus voor het eerst melding van de Frisii. Deze 'krulharigen' woonden in Frisia, de kuststreek tussen de Oude Rijn in het zuiden en de Eems in het oosten. Tot een bezetting door de Romeinen is het nooit gekomen. Wel kwam Friesland binnen de invloedssfeer

van het Romeinse Rijk te liggen. De periode tussen het vertrek van de Romeinen in ca. 400 na Chr. en de komst van de eerste missionarissen omstreeks 700 na Chr. was een duister tijdvak. Het Friese gebied breidde zich langzaam uit tot het Zwin in Zeeuws-Vlaanderen en de Wezer in het oosten. Omstreeks 700 regeerden er koningen over Friesland met namen als Aldgisil en Radbo(u)d. De Frankische koningen gaven missionarissen, onder wie Bonifatius, toestemming de 'heidense' Friezen te bekeren tot het christendom. In 734 versloeg de Frankische koning Karel Martel de opstandige Friezen bij de rivier de Boorne. Hiermee kwam een einde aan het Groot-Friese Rijk. Voor de verdere geschiedenis van Friesland zie Historisch overzicht.

Het Friese landschap

Waddendijk bij Wierum. Foto Romke Visser

Friesland wordt verdeeld in vier grote landschapseenheden: *Terpenland*, de kleigronden in het noorden en westen; *Friese Wouden*, de zandgronden in het oosten en zuidoosten; *het Lage Midden*, het moerassige veengebied tussen de klei- en zandgronden dat als een wig in het midden van Fryslân steekt. Ten noorden van het vasteland liggen in een halve boog de *Waddeneilanden*.

Terpenland

Het noordelijke en westelijke deel van Fryslân bestond rond 1000 v. Chr. uit een grillig wadlandschap dat doorsneden werd door talrijke geulen, krekken en brede slenken, zoals de Middelzee, Marneslenk en Lauwerszee. Rond 600 v. Chr.

waren de kwelders langs de Friese kust zo hoog opgeslibd dat de eerste bewoners zich permanent op de hooggelegen gronden konden vestigen. Door de stijgende zeespiegel zagen de bewoners zich echter gedwongen hun woonplaatsen kunstmatig te verhogen met zoden, mest en afval om zich zo beter te bescher-

men tegen de zee. De terpen moesten steeds verder worden opgehoogd omdat de zee bleef stijgen.

Tussen 1000 en 1400 na Chr. breidde de invloed van de zee zich sterk uit. De Waddenzee en de Zuiderzee kregen steeds duidelijker vorm. De Middellzee, die Westergo en Oostergo van elkaar scheidde, begon in hoog tempo dicht te slibben. Onder leiding van kloosterlingen begonnen de bewoners met de aanleg van dijken. Rond een groepje terpen werd een ringdijk aangelegd. Zo ontstonden de eerste eiland- of moederpolders. De polders werden geleidelijk door dijken met elkaar verbonden. Omstreeks 1100 was heel Westergo door een dijk omgeven, Oostergo volgde rond 1200. De Marneslenk werd tussen 1100 en 1300 tot land gemaakt. Ook de Middellzee werd stapsgewijs ingepolderd. De laatste grote inpolderingen kwamen aan het einde van de 16de eeuw tot stand: het Oude en Nieuwe Bildt en Kruisland ten zuiden van de Lauwerszee. De Lauwerszee zelf werd pas in 1968 afgesloten.

Friese Wouden

De Friese Wouden (*Wâlden*) hebben een heel ander karakter dan Terpenland en het Lage Midden. De ondergrond bestaat uit een dikke keileemlaag waarop tijdens de laatste ijstijd een laag (dek)zand werd afgezet. Later vormde zich op de zandgronden hoogveen. De streek dankt zijn naam aan de bossen die het oosten van Friesland ooit bedekten. Het hoogveen werd afgegraven en de turf via de compagnonsvaarten afgevoerd. Op de schrale zandgronden die achterbleven leefden de boeren in de 19de en het begin van de 20ste eeuw in grote armoede.

Het Lage Midden

Het Lage Midden (*Lege Midden*) is de naam voor het laagveengebied dat tussen de kleistreek in het noorden en westen en de zandgronden in het oosten ligt. Alle grote meren van Friesland liggen in deze streek. Grote delen van het veen werden bij overstromingen door de zee weggeslagen waardoor het Slotermeer, het Tjeukemeer, de Fluessen en het Sneekermeer ontstonden. Tijdens de verering (16de-19de eeuw) van het Lage Midden werd het wateroppervlak sterk uitgebreid. In de 19de eeuw is een groot deel van deze veenplassen ingepolderd. De 'grote' meren bleven echter gespaard omdat de ondergrond uit onvruchtbaar zand bestond. Gaasterland is een vreemde eend in het weideland-schap. Het is een hooggelegen gebied dat zijn *gaasten* (heuvels) dankt aan de stuwende kracht van het landijs.

Waddeneilanden

Op de grens van Wadden- en Noordzee liggen de Friese Waddeneilanden: Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. De Waddeneilanden verplaatsen zich langzaam in oostelijke richting: ze kalven aan de Noordzeekant af en groeien aan de wadzijde langzaam aan. De eilanden worden al eeuwenlang bewoond. Zeelieden en boeren bewonen van oudsher de eilanden. Elk eiland heeft zijn eigen karakter. De 'Parels van Friesland' zijn rijk aan natuurschoon in de vorm van duinen, kwelders, stranden, bossen en natuurre-servaten. Daarnaast bieden ze veel ruimte en rust. Tussen de eilanden en het vasteland ligt de Waddenzee. Dit is een uniek natuurgebied dat rijk is aan vogels en vis.

Fryslân in een notendop

Fryslân telt ca. 650.000 inwoners en heeft een oppervlakte van 5748 km² (land en water). De Friese kustlengte bedraagt 348 km. Tot 2019 telde Fryslân 31 gemeenten, nu 18. Leeuwarden (92.000), Drachten (45.000), Sneek (34.000) en Heerenveen (30.500) zijn de vier grootste plaatsen. De kleinste gemeente is Harlingen met 24,96 ha, de grootste Súdwest-Fryslân met 89,99 ha. In de gemeente Schiermonnikoog wonen 931 inwoners, in Leeuwarden 124.500. Van de beroepsbevolking werkt 3,4% in de agrarische sector, 28,1% in de industrie en 68,5% in de dienstverlening.

Elf steden

Stadhuis van Dokkum

De Friese steden hebben hun opkomst te danken aan de scheepvaart en de handel. Tussen 1000 en 1500 maakte Friesland een bloeiperiode door, waarvan vooral nederzettingen langs de Zuidoostkust profiteerden. Bovendien ontwikkelde de Greidhoek zich tot een welvarend veeteeltgebied. Stavoren kreeg in ca. 1060 als eerste nederzetting stadsrechten. Dokkum, Leeuwarden, Franeker en Bolsward volgden in de 13de eeuw, de overige kregen pas in de 14de eeuw hun stedelijke status. Rond de steden werden vestingwerken aangelegd. Alleen IJlst en Workum kregen geen wallen en grachten, omdat ze

door de Staten van Friesland van gering strategisch belang werden geacht. De steden breidden zich na de 17de eeuw niet meer uit. Aan het begin van de 19de eeuw werden de meeste steden ontmanteld waarna ze zich konden uitbreiden.

De elf steden – Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Hindeloopen, IJlst, Leeuwarden, Sloten, Sneek, Stavoren en Workum – vormden naast de landstreek Oostergo, Westergo en Zevenwouden de vierde partij in het Friese landsbestuur. De elf steden hebben hun historische betekenis verloren en raakten hun ‘zelfstandigheid’ bij gemeentelijke herindelingen kwijt.

Frysk

Friesland is tweetalig; Fries en Nederlands worden naast elkaar gebruikt. Meer dan negentig procent van de inwoners van Friesland verstaat Fries, bijna driekwart spreekt het, zestig procent kan het lezen en zeventien procent kan het schrijven. Fries is een West-Germaanse taal die nauw verwant is met het Nederlands, Duits en Engels. Na 1500 werd het Nederlands de voertaal en werd het Fries alleen nog op het platteland gesproken. De dichter Gysbert Japikx (1603-1666) publiceerde zijn zielenroerselen in het Fries en redde daarmee de taal van de ondergang. Tijdens de